

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»

на тему: **«Фактори та етапи утворення болгарської спільноти
в Україні»**

«Factors and stages of formation of Bulgarian community in Ukraine»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Чебан Сергій Петрович

Керівник д.і.н., доц. Пригарін О.А. _____

Рецензент к.і.н., доц. Ганчев О.І.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2019 р.

Завідувач кафедри

_____
(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № ____ від _____ 2019 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

_____
(підпис)

Гребцова І.С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія проблеми міграції та заселення болгарами території сучасної України	7
1.1. Розгляд причин переселення болгар в історіографії	7
1.2. Проблема періодизації заселення Північного Причорномор'я	16
1.3. Чисельність населення як один з аспектів вивчення історії болгарських переселенців	20
1.4 Формування локального осередку болгар-колоністів у Приазов'ї.....	27
Розділ 2. Основні етапи масового утворення болгарських колоній у першій половині XIX ст.....	35
2.1. Дослідження процесу міграції болгар на територію півдня Російської імперії 1801 – 1806 рр.....	35
2.2. Причини і характер переселення, пов'язаного з російсько-турецькою війною 1806 – 1812 рр.....	39
2.3. Процес масового переселення болгар до Бессарабії після війни 1828 -1829 рр.....	51
Розділ 3. Соціально-культурні особливості болгарської спільноти в Україні	63
3.1. Вірування та світогляд болгар-переселенців.....	63
3.2. Специфіка побуту та традицій болгар України.....	66
Висновки	70
Список джерел та літератури	73

ВСТУП

Україна за етнічним складом населення належить до числа багатонаціональних країн світу. Саме тому великий інтерес у істориків, вчених, соціологів викликає стан розвитку культури, умов проживання та інші аспекти життя етнічних груп населення держави. Державна етнонаціональна політика є важливим чинником реалізації одного з головних завдань держави – сприяти тому, щоб кожен з неукраїнських народів зайняв у процесі етнонаціонального розвитку те місце, яке б найбільше відповідало його об'єктивним потребам і одночасно зміцнювало б українську державність.

Питанням дослідження життєдіяльності та ролі етнонаціональних спільнот в розвитку держав, на територію яких вони переселялися за різних умов, приділяли увагу дослідники, історики, політологи, етносоціологи, а також вчені та дослідники інших напрямків впродовж століть.

Вагомий внесок дореволюційних істориків полягає в тому, що ними було зібрано значну кількість етнографічних та статистичних матеріалів про болгар-переселенців на території Російської імперії. Також ними було зазначено, що російський уряд був зацікавлений в розміщенні та облаштуванні болгарських переселенців в першу чергу з економічного боку – освоєння незайнятих земель, що в свою чергу призвело до розвитку сільського господарства, торгівлі. Зібрані матеріали стали основою досліджень з життя та розвитку болгарських переселенців для багатьох поколінь вчених та дослідників. Великий внесок в цю справу було зроблено А. О. Скальковським, який майже двадцять років був директором статистичного комітету Новоросійського краю.

У другій половині XIX – початку XX ст. розширення хронологічних та географічних масштабів життєдіяльності болгарської діаспори послугувало основою для написання багатьох робіт дослідників, в яких з'явилися нові показники щодо чисельності болгар - переселенців, їх господарської діяльності та культурних традицій. А. К. Левицький та А. Клаус, спираючись на роботи

А. О. Скальковського, доповнили свої тематичні роботи матеріалами досліджень, зібраними під час подорожі по болгарських колоніях. У монографії «Болгарские колонии в России» М. С. Державіна широко використані статистичні дані, особисті спостереження, а також архівні матеріали.

Розглядаючи тему переселенців, слід визначити ряд важливих моментів, які відіграли велику роль в подальшому житті болгар. Важливим аспектом є те, що переселення болгар на російську територію рятувало болгарське населення від фізичного знищення та сприяло збереженню самобутності болгарського народу. В той час, з боку нової батьківщини болгарам було гарантовано безпеку життя та діяльності. З моменту переселення на нове місце проживання болгари стали складовою частиною багатонаціональної та багатоконфесійної держави. Вступаючи в контакт з місцевим населенням на нових землях, болгари - переселенці обмінювались досвідом ведення господарювання, елементами матеріальної та духовної культури.

Актуальність роботи полягає у вивченні процесів переселення болгарських колоністів кінця XVIII – XIX ст. та формування болгарських осередків в Україні. В історіографічному доробку на даний момент немає комплексного дослідження цієї теми.

Мета роботи: з'ясувати, які в історіографії існують погляди на причини, передумови та періодизацію переселення болгар, їх шляхи просування і облаштування на півдні сучасної України.

Завдання роботи:

- опрацювати відповідну літературу з теми роботи;
- дослідити, як представлено місце та роль болгар у переселенському русі 2 половини XVIII – XIX ст. в наукових дослідженнях;
- з'ясувати, які причини переселення болгар на землі півдня сучасної України представлені в історіографії;
- розглянути проблему періодизації основних переселенських потоків болгарських колоністів;

- проаналізувати та співставити погляди дослідників з питання болгарського переселення.

Об'єктом дослідження є болгарська етнічна група на землях півдня України як невід'ємна частина населення країни і найбільша діаспора, яка зберегла свої специфічні риси матеріальної і духовної культури.

Предмет вивчення: історичні, політичні й етнологічні аспекти болгарського переселенського руху та специфіка адаптації болгар-колоністів.

Хронологічні межі дослідження: 2 половина XVIII – кінець XIX ст. Нижньою межею є початок масової міграції болгар на територію України, а верхня межа обумовлена останнім етапом переселенського руху, в рамках якого були утворені болгарські колонії в Приазов'ї.

Територіальні межі дослідження: Південна Бессарабія, де найбільше і найкомпактніше представлена болгарська діаспора України, а також район Приазов'я.

Робота ґрунтується на принципах історизму та об'єктивізму, в ній застосовано методи аналізу та синтезу, а також порівняльний та хронологічний.

Аналіз джерельної бази та історії дослідження проблеми. Дана робота базується на дослідженнях істориків різних часів, так одними з перших проблемою болгарської спільноти зацікавились такі науковці, як М. С. Державін та А. О. Скальковський, важливу роль в контексті дослідження даної проблематики відіграло співставлення поглядів сучасних дослідників В. Мільчева, О. Белової, І. Тюнджиєва, Ст. Дойнова, О. Ганчева, С. Димитрова, Й. Титорова, А. Шабашова, С. Пачева та ін.

Структура роботи складатиметься з вступу, трьох розділів з окремими підпунктами, висновків та переліку використаних джерел та літератури.

У першій частині йтиметься про дослідження болгаристами причин і передумов масового переселення болгар до Бессарабії у 2 половині XVIII ст., і формування локальної болгарської групи на південному сході України

(Приазов'я), а також розглядатимуться проблеми періодизації та чисельності болгарських колоністів цього періоду.

Друга частина роботи – це дослідження основних етапів масового переселення болгар у 1 половині XIX ст., які були безпосередньо пов'язані з російсько-турецькими війнами, а також перших років життя переселенців, їх соціально-економічні відносини, господарську діяльність, адміністративний устрій та чисельність.

У третьому розділі представлено характерні риси болгарської етнічної групи в Україні, духовна складова та традиції, особливості організації життєдіяльності.

ВИСНОВКИ

Неможливо повністю досягнути процес формування болгарської спільноти в Україні, не дослідивши причин, що змусили болгарський народ покинути батьківщину і оселитися на теренах Причорномор'я та Приазов'я, власне самого процесу переселення та кінцевого етапу – освоєння болгар на новому місці. Саме комплексне дослідження цих проблем дає змогу продуктивно вивчати болгарську діаспору в Україні.

Розглянувши різні точки зору дослідників щодо причин переселення, можна видіти такі найголовніші з них, що найчастіше згадуються в опрацьованій літературі:

- нестерпне становище болгар, які зазнавали утисків з боку Османської імперії на рідних землях;
- зовнішня політика Росії, направлена на заселення південних земель;
- зацікавленість в переселенні Австрії й недотримання австрійським урядом законів про права болгарського населення.

Основні періоди переселення болгар переважна частина дослідників пов'язує з військовими подіями, викликаними російсько-турецькими війнами. Початком масового переселення болгар, безумовно, можна вважати II половину XVIII ст., а активізація цього процесу прослідковувалася після російсько-турецьких війн 1806 – 1812 рр., 1828 – 1829 рр. та 1853 – 1856 рр.

У переселенському процесі XIX ст. дослідники виділяють явище рееміграції болгарських переселенців, що було викликане, по-перше, незадоволенням політикою російського уряду, який не дотримався своїх обіцянок та не надав необхідної допомоги колоністам під час епідемій та в неврожайні роки і, по-друге, політичною діяльністю Туреччини, спрямованою на повернення біженців на батьківщину.

Основними причинами міграції болгар у Приазов'я, на думку більшості дослідників, можна вважати конфлікт переселенців з молдавським урядом та

свавілля й насильство з боку турків. До того ж російський уряд проводив активну агітаційну політику, для того щоб заселити приазовські степи працьовитими болгарськими землеробами.

Слід зазначити, що в історіографії досить мало досліджена проблема облаштування перших переселенців на території Бессарабії в XVIII ст. До сих пір не встановлена загальна чисельність, а також соціальний склад болгарських переселенців цього періоду. Не вироблена єдина періодизація переселенських хвиль із болгарських земель на територію Пруто-Дністровського Межиріччя. Ці проблеми, безперечно, потребують уваги дослідників.

Важливо зазначити, що болгари були саме тим народом, який міг відносно безболісно інтегруватися в суспільство Російської імперії, перш за все через схожість вірувань та подібні морально-етичні цінності. Спільність з точки зору релігії полягала в тому, що болгари так само, як і решта православного населення країни продовжували зберігати елементи язичницьких культів у своїй вірі, які втім не шкодили православ'ю, а в певній мірі допомагали людям єднати культуру та віру в їх повсякденному житті.

В плані життєвих цінностей болгари також були типовим слов'янським етносом, для якого головне в житті – це сім'я, її добробут, повага та єдність в середині неї. Сім'ї ці були суто патріархальними, старші члени родини мали беззаперечний авторитет.

Якщо оцінювати рівень збереженості у болгар власних звичаїв та традицій, що склалися на протязі багатьох віків, можна зазначити, що болгарська діаспора України досить повно зберегла свою культуру, звісно вона не уникнула культурного впливу сусідніх народів, зокрема українців, проте багато елементів болгарської самобутньої культури зберігаються представниками цього етносу і в наш час, те ж саме стосується і мови. Це, безперечно, позитивне явище слід пов'язувати з компактністю розташування болгарських поселень на території України та з політикою держави щодо

національних меншин, адже в багатьох болгарських селах у школах вивчається болгарська мова і література та історія.

Звісно, з часом болгарська діаспора скорочує свою чисельність через природні фактори, процеси асиміляції та еміграції, проте залишається значущою одиницею в етнічному просторі України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані матеріали

1. Араджиони М. А., Пригарин А. А., Самаритаки Е. С. Информация о проведении в 2001-2002 гг. полевого историко-этнографического и этносоциологического исследования греческого населения Крыма. *Этнография Крыма XIX — XX вв. и современные этнокультурные процессы: материалы и исследования.* отв. ред. М. А. Араджиони и Ю. Н. Лаптев. Симферополь, 2002. С.421-425.
2. Българските колонии в Русия. В: Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец. Средец, 1891. 898 с.
3. Дякович В. Българска Бесарабия. Историко-етнографски очеркъ съ спомени за генерала Иван Колев отъ съучениците му по гимназия съ отечественици. София: Печатница на Акц. Д-во «Радикал», 1918. 246 с.
4. Иванов И.С. Заметки о переселении болгар из Молдавии в Новороссийский край. Одесса, 1862. 121 с.
5. Музыченко А.Ф. Быт болгар-переселенцев Феодосийского уезда. Москва, 1899. 122 с.
6. Переселение славян из Турции и Молдавии в Таврическую губернию в 1861 г. *Журнал министерства государственных имуществ.* Санкт-Петербург, 1861. С.230-254, 314-322.
7. Полный свод законов Российской империи. Санкт-Петербург, 1830. Т. 26. С.805- 807.
8. Попруженко М. Из материалов по истории славянских колоний в России. *ЗООИД.* Одесса, 1910. Т. XXVIII. С.1-34.
9. Самаритаки Е.С., Уварова Е.А., Пригарин А.А., Станко В.Н. Терновка: документы и материалы по истории (1792 — 1822). Одесса, 2004. Т.1. 75 с.
10. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Одесса, 1850. С.232.

11. Скальковский А. Болгарскія колоніи в Бессарабіи и Новороссійскомъ крае. Статистическій очеркъ А. Скальковскаго. Одесса: Въ Типографіи Т. Неймана и Ко., 1848. 132 с.

ЛІТЕРАТУРА

12. Андреев А. Сведения за българи в Северното Черноморие през XVII век. *Изследвания и материали*. Велико Търново, 1993. Т. 2. 84 с.
13. Аствацатуров Г. Переселение болгар в левобережное Поднестровье в конце XVIII века. *Relațiile moldo-bulgare*. Chișinău, 1998. С.81-85.
14. Атанасов П. Българи в Приазовието. *Просвета*. София, 1941. Кн. 4. С.389-408.
15. Атанасов П. Приазовските Българи. *Отец Паисий*. София, 1935. Кн. 3. С.174-176.
16. Бакалов С. Главче: молдавский боярский и бессарабский дворянский род болгарского происхождения. *Бессарабските българи: история, култура и език*. Кишинев, 2014. С.81-94.
17. Белова Е. Миграционная политика на юге Российской империи и переселение болгар в Новороссийский край и Бессарабию (1751–1871). Москва: РГОТУПС, 2004. 230 с.
18. Бернштейн С. Основные этапы переселения болгар в Россию в XVIII–XIX вв. *Советское славяноведение*. Москва, 1980. № 1. С.42-59.
19. Биберов Д. Бердянските българи. *Отец Паисий*. София, 1930. С.159-160.
20. Булгар С. Страницы истории города Вулканешты. Кишинев: Tipografia Centrală, 2010. 688 с.
21. Бурмов А. Българите в Приазовието. *Отец Паисий*. София, 1936. Кн. 3. С.97-104.

22. Ганчев А. Процесс адаптации болгарских переселенцев к новым условиям Бессарабии на протяжении первой половины XIX века. *Одеська болгаристика*. Одеса, 2005-2006. С.13-24.
23. Грачев В.П. Към въпроса за преселването на българи в Русия в началото на XIX в. Москва: Наука. 267 с.
24. Грек И. Ф. Преселването на българи от бесарабската част на Молдовското княжество в Приазовието (края на 50-те – началото на 60-те години на XIX в.). *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Велико Търново: Издателска къща «Аста», 1993. С.129-142.
25. Грек И., Червенков Н. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. София: Издателска къща Христо Ботев, 1993. 296 с.
26. Дамянов С. А. Ломският край през възраждането (икономически живот и политически борби). София: Печ. на Отечественния фронт, 1967. 396 с.
27. Дегтярев Ю. Сказание о земле Славяносербской. *Сеоба Срба у Руско царство половином 18 века*. Нови Сад, 2005. С.222-242.
28. Державин Н. Болгарскія колоніи въ Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губерніи). *Материалы по славянской этнографіи. Сборник за народни умотворения*. София, 1914. Кн. 29. 224 с.
29. Димитров Д. Болгарское переселение в Украину и Крым (К истории южно-славянских передвижений XVIII–XIX вв.). *Сборник работ студенто-выдвиженцев, аспирантов и научных работников*. Ленинград: ЛГИЛИ, 1931. С.1-19.
30. Димитров Д. Д. Из Бесарабия в Таврия. *Язык и литература*, 1930. С.69-94.
31. Дойнов С. Преселнически движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX в. *Българското Възраждане и Русия*. София, 1981. С.290-316.
32. Дойнов С. Първите български военно-земледелски селища в Русия през XVIII век. Велико Търново, 2000. С.273-282.

33. Дойнов С. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751–1878). София: АИ «Марин Дринов», 2005. 362 с.
34. Думиника И. Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията. Кишинев: «S.S.B», 2015. 440 с.
35. Дундаров И., Пелин В. Грамотите на молдовските князе за приемането и настаняването на българи в Молдова през 1790-1810 г. Ямбол: Изд. Къща «Жельо Учков», 2005. 148 с.
36. Дякович В. Българите в Бесарабия. *Кратък исторически очерк с пет приложения*. София, 1930. 118 с.
37. Зеленчук В. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. Этнические и социально-демографические процессы. Кишинев: Штиинца, 1979. 288 с.
38. Иречек К. Княжество България. Пловдив: Издател Хр. Данов, 1899. Т. II. 943 с.
39. Кабузан В. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858). Москва: Наука, 1976. 306 с.
40. Калоянов В. Българската просвета през 20-те и 30-те години на XX век. София, 2005. 157 с.
41. Клаус А. Наши Колонии. Материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Санкт-Петербург: В типографии В. В. Нусвальта, 1869. 641 с.
42. Кышлалы Г., Реулец Л. Архивные источники о формировании гагаузского и болгарского населения Буджака в начале XIX века (источниковедческий анализ). *Курсом развивающейся Молдовы*. Москва, 2010. Т. X. С.141-154.
43. Кышлалы Г., Реулец Л. Перепись задунайских переселенцев в Бессарабии 1818 г.: именные списки и итоговые ведомости. *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев, 2014. С.95-105.

44. Маринов Д. Политически движения и въстания в Западна България (Видинско, Ломско, Белоградишко и Берковско. Приносят за българската история). *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. София, 1890. Кн. 2. С.61-114.
45. Мильчев В. Два хусарски полка с българско участие в системата на държавната военна колонизация в южна Украйна (1759–1762/63). *Исторически преглед*. София, 2002. С.154-165.
46. Мильчев В. Ролята на австро-турското съперничество на Балканите за преселването на българи в Руската империя през първата половина на XVIII в. *Списание на българската академия на науките*. София, 2010. Кн. 6. 126с.
47. Мильчев В. Българи в системі іноземної цивільної колонізації в Україні (1762–1768 рр). *Българска Бесарабия (Страници от историята на българите в Бесарабия и Приазовието)*. Болград, 2003. С.30-42.
48. Мильчев В. Болгарські переселенці на землях запорізьких козаків під час російсько-турецької війни 1768–1774 років: між антипатією та компліментарністю. *Изследвания и материали*. Одеса, 2006. Т. IX. С.77-84.
49. Мильчев В. Внесок господарств болгарських переселенців в аграрну інфраструктуру південної України XVIII ст. *Дриновський збірник*. Харків-Софія, 2011. Т. IV. С.435-443.
50. Мильчев В. Проблема ідентифікації болгар у загальнобалканській імміграційній хвилі до Південної України у XVIII ст. *Південна Україна: проблеми історичних досліджень*. Миколаїв, 1998. С.140-144.
51. Михнева Р. Български преселници на служба в Русия през 30-те и 40-те години на 18 век. *ВЕКОВЕ*. София, 1979. С.74-75.
52. Муртазалиев С. Емиграция на българи в Пруто-Днестровското междуречие през XV в. – началото на XVII в. Велико Търново, 1993. 82 с.
53. Мутафчиева В. Кърджалийско време. София: Издателство на БАН, 1993. 415 с.

54. Начов Н. Калофер в миналото, 1707–1877. София: Калоферска дружба в София, 1927. 654 с.
55. Павлов П. Родът на стоян Прочелник – стар български боярски род в Молдова през XIV–XV вв. Велико Търново, 1994. 107 с.
56. Пачев С.И. Возникновение болгарских сёл в Северном Приазовье (1861–1863). Мелитополь: МГПУ, 2007. 88 с.
57. Пачев С.І. Болгарські колонії Північного Приазов'я (1861–1917 рр.): комплексне дослідження: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя: ЗДУ, 1996. 195 с.
58. Петков С. Болгарская диаспора в Украине: правовое положение (XVII–XIX вв.). Запорожье, 1997. 66 с.
59. Реулец Л., Кышлалы Г. Первая перепись задунайских переселенцев в Бессарабии как исторический источник. *България: метрополия и диаспора* Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков. Кишинев, 2013. С.92-106.
60. Сеница В. Проблема югославянской эмиграции в русской политике 50–60-х годов XVIII в. Москва, 1974. С.14-18.
61. Титоров Й. Българите в Бесарабия. София: Печатница на Г.А. Ножаров, 1903. 335 с.
62. Тодев И. О балканской политике России в начале 60-х годов XIX столетия. *Bulgarian Historical Review*. София, 1988. С.42-57.
63. Турков В.В. Політика Росії щодо переселення та влаштування бессарабських болгар на Південноукраїнських землях: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Харків: ХДУ, 1997. 21 с.
64. Тютюнджиев И. Български военни формирования в Украйна през XVIII век. Велико Търново, 1995. С.131-136.
65. Уварова Е. К вопросу об основании и этническом составе первых греко-болгарских поселений на территории Херсонской и Таврической губерний. *Історичні і політологічні дослідження*. Донецьк: ДНУ, 2003. С.28-32.

66. Фролова М.М. Русское консульство в Видине и переселение болгар в Россию (1861 г.). *Славянский мир в третьем тысячелетии. Славянские народы: векторы взаимодействия в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе*. Москва, 2010. С.170-187.
67. Хаджиниколова Е. Някои въпроси по преселването на българи в Русия през 1861 г. *Исторически преглед*. София, 1976. С.45-61.
68. Хайдарлы Д. Юг Пруто-Днестровского междуречья в XVII–начале XIX вв.: этно-миграционные аспекты. *Курсом развивающейся Молдовы*. Москва, 2007. С.480-496.
69. Чеботарь П. Село Гайдар. Кишинев: Pontos, 2012. 132 с.
70. Шабашов А. К вопросу о переселении болгар и гагаузов в Российскую империю и Бессарабию. *България: метрополия и диаспора. Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков*. Кишинев, 2013. С.107.
71. Шишмарев В. Романские поселения на юге России. Ленинград: Наука, 1975. 244 с.